

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ І
ДЕРЖАВНОЇ УСТАНОВИ "ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ"

Економіка України

3(688)

БЕРЕЗЕНЬ

2019

Видається
з вересня
1958 р.

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

- ЛОГАЦЬКИЙ В. М.** – Удосконалення тарифної політики у сфері електроенергетики для досягнення секторальної та макроекономічної збалансованості 3
- AFANASIEVA MARYNA** – Risk analysis of inefficiency at Ukraine's machine building enterprises 22

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

- ШІРІНЯН А. С., ШІРІНЯН Л. В.** – Конкурентоспроможність ринку банківських послуг України: фактор масштабу.....35

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

- ОЛЕКСЮК Г. В., ЛИСЯК Н. М., ПОПАДИНЕЦЬ Н. М.** – Концептуально-структурні моделі ендегенного потенціалу об'єднаних територіальних громад як передумова підвищення їх конкурентоспроможності 52
- МЕЛЬНИК М. І., ЛЕЩУХ І. В.** – Міста – центри економічної активності у вимірі цілей інклюзивного розвитку 70

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

- АМОША О. І.** – Промислові реформи як шлях до оновлення української економіки 85
- ОРЄХОВА Т. В.** – Міжнародний маркетинг та фінанси для розвитку бізнесу 88
- _____
- РЕЗЮМЕ** (англійською мовою).....92
- _____
- РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ**.....95

КИЇВ 2019

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

УДК 332.12+336.71

JEL CODES D40, F41, G21, L10, P52

А. С. ШІРІНЯН,

*доктор фізико-математичних наук, головний науковий співробітник
проблемної науково-дослідної лабораторії
Національного університету харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна,
старший науковий співробітник Навчально-наукового центру НАН України,
пр-т Науки, 46, Київ, 03028, Україна,*

Л. В. ШІРІНЯН,

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів
Навчально-наукового інституту економіки і управління
Національного університету харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: ФАКТОР МАСШТАБУ *

Апробовано підхід у частині аналізу фактора масштабу ринку банківських послуг України для 2007–2017 рр. і здійснено порівняння кількісних показників українського ринку банківських послуг з відповідними даними для ринків співрозмірних країн Єврозони та світу. Наведено результати обчислень і надано детальну характеристику кожній з ознак методології оцінювання ринку, де перераховано ознаки та критерії, за якими автори характеризують ринок банківських послуг. З'ясовано, що ринок банківських послуг перебуває на стадії початку цифрової революції.

Ключові слова: ринок банківських послуг; конкурентоспроможність ринку; масштаби ринку; щільність банків і послуг; місткість ринку; відкритість ринку; межа впливовості; бар'єри входження; межі капіталізації.

Бібл. 18; табл. 16; формул 17.

UDC 332.12+336.71

JEL CODES D40, F41, G21, L10, P52

ARAM SHIRINYAN,

*Doctor of Phys. & Math. Sci.,
Principal Researcher of the Research Laboratory,
National University of Food Technologies,
68, Volodymyrs'ka St., Kyiv, 01601, Ukraine,
Senior Researcher of the Educational and Research Center of the NAS of Ukraine,
46, Nauky Ave., Kyiv, 03028, Ukraine,*

LADA SHIRINYAN,

*Doctor of Econ. Sci., Professor, Head of the Chair of Finances,
Educational and Research Institute of Economics and Management,
National University of Food Technologies,
68, Volodymyrs'ka St., Kyiv, 01601, Ukraine*

© Шірінян Арам Сергійович (Shirinyan Aram), 2019; e-mail: aramshirinyan@ukr.net;

© Шірінян Лада Василівна (Shirinyan Lada), 2019; e-mail: ladashirinyan@ukr.net.

* Закінчення статті. Початок див. у № 2, 2019 р., с. 37–48.

COMPETITIVENESS OF UKRAINE'S BANKING SERVICES MARKET: SCALE FACTOR

The approach is approved in terms of analyzing the scale factor of Ukraine's banking services market in 2007–2017. A comparison of quantitative indicators of Ukraine's banking services market with the corresponding data for the markets of commensurate countries of the euro-zone and the world is carried out. The results of calculations are presented and a detailed characteristic of each of the signs of the market assessment methodology is given, including a list of the signs and criteria by which the authors characterize the banking services market. It is found that Ukraine's banking services market is at the beginning stage of the digital revolution.

Keywords: banking services market; market competitiveness; scale of the market; density of banks and services; market capacity; openness of the market; limit of influence; entry barriers; limits of capitalization.

References 18; Tables 16; Formulas 17.

Аналіз конкурентоспроможності ринку банківських послуг України (за результатами розрахунків)

Аналізуючи динаміку показників, можна побачити, що в останні три роки близько 85 банків залишили ринок і станом на початок 2018 р. на ринку працюють 82 комерційні банки. Скорочення їх кількості вплинуло на загальні активи і власний капітал банків, які мали тенденцію до зменшення після 2014 р. У 2014–2017 рр. банківська система продемонструвала збитки (валовий прибуток у таблиці 3). З приводу цього ведуться дискусії щодо оптимальної кількості банків України (30–40 банків вважають оптимальним значенням).

Таблиця 3

Дані ринку банківських послуг України *

Роки	N (шт.)	ВВП (млрд. грн.)	A (млрд. грн.)	BK (млрд. грн.)	ВД (млн. грн.)	ВВ (млн. грн.)	Пр (млн. грн.)	СП (млн. грн.)
2007	169	544,2	340,2	42,6	41521	31385	10136	16579
2008	173	720,7	599,4	69,6	67733	52221	15512	28613
2009	182	948,1	926,1	119,3	122530	87859	34671	50818
2010	179	913,3	873,5	115,2	142996	181445	–38450	66590
2011	175	1082,6	942,1	137,7	136848	149875	–13027	61409
2012	175	1302,1	1054,3	155,5	142778	150486	–7708	59506
2013	175	1408,9	1127,2	169,3	150449	145550	4899	68204
2014	180	1454,9	1277,5	192,6	168888	167452	1436	80881
2015	158	1566,7	1316,7	148,1	210201	263167	–52966	97171
2016	109	1979,5	1252,6	94,9	199193	265793	–66600	96079
2017	86	2383,2	1836,6	116,4	190691	350078	–159387	91638

* Систематизовано авторами за: Національний банк України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

Примітка: НБУ розрізняє активи платоспроможних банків і загальні активи банків; наведено загальні активи банків України.

Для порівняння наводимо відповідні дані ринків банківських послуг окремих країн світу (табл. 4) з кількістю населення в межах від 0,25% до 1% населення планети.

Таблиця 4

Дані ринків банківських послуг в окремих країнах світу *

Країни	% населення планети	N (шт.)	ВВП (млрд. дол.)	A (млрд. дол.)	Кр (млрд. дол.)	Дп (млрд. дол.)
з розвинутою економікою						
Німеччина	1,09	778	3469	9198,2	5403,8	5492,9
Велика Британія	0,87	301	2629	11226,9	5205,7	4877,8
Франція	0,86	364	2463	9780,0	5358,4	4897,0
Італія	0,80	587	1851	4704,9	2913,1	2875,2
Іспанія	0,61	49	1233	3394,1	2021,2	2332,7
Канада	0,47	85	1529	2894,5	1905,2	1810,6
Австралія	0,34	70	1259	3134,9	1800,4	1407,9
з перехідною економікою						
Туреччина	1,07	52	857	776	574,2	413
Україна	0,56	86	93	48,7	36,8	29,9
Польща	0,51	641	468	490	330,0	307,9
Узбекистан	0,43	27	67	24,5	14,7	11,6
Румунія	0,26	36	187	110	74,3	70,1
Казахстан	0,24	35	134	79,9	48,47	53,96

* Систематизовано авторами згідно з даними уповноважених органів країн для 2017 р. і відповідними курсами валют.

На перший погляд, кількість банків може залежати від чисельності населення і розмірів території країни, однак дані таблиці 2 свідчать, що вона може значно відрізнятися навіть для однакових за вказаними двома показниками країн. Іншими словами, точного оптимального значення для ринку назвати не можна. Водночас у країнах, де спостерігається більша кількість банків, показники ринку є значно кращими. Дані наводять на гіпотезу про прямо пропорційну залежність результативних показників ринку від кількості банків (чим більше банків, тим значнішими є обсяги кредитування).

На світовому рівні та в межах Єврозони Україна має істотне відставання за часткою ВВП та іншими показниками банківського сектору: активами (А), кредитним (Кр) і депозитним (Дп) портфелями. Заслуговує на увагу те, що казахський ринок банківських послуг, удвічі менший за кількістю населення серед пострадянських країн, майже удвічі випереджає за показниками український ринок. Найбільш привабливими орієнтирами для України є ринки Польщі та Канади. Дані показують, що для наближення до рівня Польщі (і Туреччини) активи банків необхідно збільшити не менш як у 10 разів, а до рівня Німеччини – майже у 180 разів.

Територіальний аспект, місткість і масштаби ринку

Для визначення масштабу українського ринку банківських послуг і порівняння оберемо єврозону (у нашому дослідженні вона охоплює 28 країн ЄС та 4 країни Європейської асоціації вільної торгівлі). Дані свідчать, що у 2017 р. в єврозоні налічувалося 7472 банки, які сумарно володіли у вигляді активів 47068,4 млрд. євро, загальний кредитний портфель становив 25349,6 млрд. євро, загальний депозитний портфель – 24171,1 млрд. євро*.

Визначимо масштаби ринків у 2017 р. за показником Y_1 на базі активів (показник X_i визначатиме обсяги активів банків країни у формулі (1)) і за показником Y_2 на базі кредитних портфелів банків (показник X_i визначає обсяг кредитного портфеля банків країни у формулі (2)).

Результати наведено в таблиці 5: найбільший масштаб має ринок Сполученого Королівства, який можна назвати великим; середнім є ринок Іспанії, а малими – ринки України та Польщі. Український ринок банківських послуг є малим як за Y_1 , так і за Y_2 : $Y_2 = 0,2\%$ сумарного обсягу кредитного портфеля всіх банків ЄС, що відповідає характеристиці малий, “мікромасштабний”. Порівняння з Польщею показує майже десятикратне масштабування.

Таблиця 5

Фактор масштабу ринків банківських послуг окремих країн єврозони *

(%)

Країни	Y_1	Y_2	Масштаб ринку
Велика Британія	100	28,6	Великий
Німеччина	81,9	17,8	Великий
Франція	87,1	17,6	Великий
Іспанія	30,2	6,6	Середній
Польща	4,3	1,1	Малий
Україна	0,4	0,2	Малий

* Розраховано авторами за формулами (1) і (2) та даними уповноважених органів за 2017 р.

Таким чином, на європейському рівні ринок банківських послуг України має не впливову капіталізацію і незначні обсяги банківських послуг, що відповідає малому масштабу. Покращення показників і забезпечення конкурентних переваг можливі шляхом підвищення капіталізації українських банків.

Щільність комерційних банків і розподіл філій

За підрахунками для 2017 р., середнє значення щільності банків в Україні дорівнює 1 : 488370. Отже, на 488370 осіб припадає один банк. Щільність банків в інших країнах є такою: у Німеччині – 1 : 104584, Італії – 1 : 102100, Польщі – 1 : 57672; Казахстані – 1 : 525917. В Україні щільність банків є невисокою порівняно з країнами єврозони.

За даними уповноважених органів щодо кількості відділень банків і нашими розрахунками за формулою (4) одержимо значення, вказані в таблиці 6.

* Banking in Europe – Statistics & Facts / The Statistics Portal “Statista” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.statista.com/topics/3426/banking-sector-in-europe/>.

Для повноти опису додатково пропонуємо дані щодо кількості банківських відділень на 100 тис. дорослого населення. Отже, щільність відділень банків в Україні є середньою.

Таблиця 6

Щільність відділень банків по окремих країнах світу *

Країни	Щільність відділень $\rho_{\text{від}} = N_{\text{від}} / N_{\text{нас}}$	Кількість банківських відділень на 100 тис. дорослого населення
з розвинутою економікою		
Велика Британія	1 : 8132	25,2
Франція	1 : 3417	37,5
Італія	1 : 1764	49,5
Іспанія	1 : 1606	67,5
Канада	1 : 5976	23,6
Австралія	1 : 4331	28,7
з перехідною економікою		
Туреччина	1 : 7028	19,1
Україна	1 : 4449	32,1
Польща	1 : 3874	31,2
Узбекистан	1 : 6776	37,2
Румунія	1 : 3974	29,0
Казахстан	1 : 52145	3,0

* Розраховано авторами за формулою (4) для щільності, даними Світового банку та уповноважених органів країн для 2016 і 2017 р.: Commercial bank branches (per 100,000 adults). All Countries and Economies 2001–2016 / International Monetary Fund, Financial Access Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/FB.CBK.BRCH.P5>; Commercial bank branches (per 100,000 adults) / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/FB.CBK.BRCH.P5?locations=UA>.

Зауважимо, що дані НБУ для України істотно відрізняються від тих, що надає Світовий банк. Останній вимірює кількість відділень на 100 тис. дорослого населення залежно від рівня доходів кожної країни і прогнозує для України низькі значення: зменшення від 3,9 у 2006 р. до 2,32 у 2010 р., а у 2017 р. – до 0,5 *. За даними Світового банку, для країн з низькими доходами цей показник у середньому становить 3, для країн із середнім рівнем доходу – 12, для країн з високими доходами – 21 **.

Кількість відділень комерційних банків на 100 тис. дорослого населення в окремих країнах ЄС становить приблизно 28. За нашими розрахунками, за показником кількості підрозділів банків на 100 тис. дорослого населення за формулою (4) для України отримано значення на рівні 32,1, що відповідає показнику в країнах ЄС.

Подальша деталізація може припускати аналіз структури ринку шляхом визначення щільності філій, відділень або підрозділів банків на регіональних (обласних) ринках в Україні. Для повноти опису наводимо відповідні дані в таблиці 7 на основі підрозділів українських банків ($N_{\text{під}}$).

* Commercial bank branches (per 100,000 adults) / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/FB.CBK.BRCH.P5?locations=UA>.

** Національний банк України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

Таблиця 7

Щільність підрозділів банків по областях України *

Області/регіони	Кількість підрозділів банків, $N_{\text{під}}$ (шт.)	Населення регіону, $N_{\text{осіб}}$ (тис. осіб)	Щільність підрозділів, $N_{\text{під}} / N_{\text{осіб}}$
Вінницька	285	1590,4	1 : 5580
Волинська	164	1041	1 : 6348
Дніпропетровська	779	3230,4	1 : 4147
Донецька	401	4244	1 : 10584
Житомирська	215	1240,5	1 : 5770
Закарпатська	210	1258,8	1 : 5994
Запорізька	385	1739,5	1 : 4518
Івано-Франківська	234	1379,9	1 : 5895
Київ	1113	2925,8	1 : 2629
Київська	372	1734,5	1 : 4663
Кіровоградська	200	965,8	1 : 4830
Луганська	124	2195,3	1 : 17704
Львівська	578	2534	1 : 4384
Миколаївська	239	1150,1	1 : 4812
Одеська	628	2386,5	1 : 3800
Полтавська	355	1426,8	1 : 4020
Рівненська	205	1162,7	1 : 5672
Сумська	219	1104,5	1 : 5043
Тернопільська	152	1059,2	1 : 6968
Харківська	625	2701,2	1 : 4322
Херсонська	206	1055,6	1 : 5124
Хмельницька	202	1285,3	1 : 6363
Черкаська	250	1231,2	1 : 4925
Чернівецька	146	908,1	1 : 6220
Чернігівська	222	1033,4	1 : 4655

* Розраховано авторами за: Національний банк України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>; Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року та середня чисельність у 2016 році / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html.

Примітка: без АР Крим і Севастополя.

Дані таблиці 7 виявляють неоднорідність і диспропорційність ринку банківських послуг усередині країни: найбільша щільність підрозділів банків – у Києві, де на 2630 осіб припадає 1 підрозділ банку; на другому місці перебуває Одеська область; найнижчий рівень розвитку банківського сектору спостерігається в Луганській, Донецькій, Тернопільській, Хмельницькій і Житомирській областях унаслідок незначного руху грошових потоків у цих регіонах. Найбільше діючих відділень банків сконцентровано в Києві, Харківській та Дніпропетровській областях, а найменше – у Луганській і Тернопільській.

Відкритість ринку

Ми провели розрахунки ступеня відкритості ринку банківських послуг України (табл. 8).

Таблиця 8

Динаміка ступеня відкритості ринку банківських послуг України *

(%)

Роки	N	$N_{\text{БІК}}$	Φ_N	Φ_A^{**}	Φ_K
2007	169	47	26,9	(53)	35,0
2008	173	53	28,8	(59)	36,7
2009	182	51	28,0	(57)	35,8
2010	179	55	31,3	49,3 (54)	40,6
2011	175	53	30,1	(40)	41,9
2012	175	53	30,1	(36)	39,5
2013	175	49	27,2	56,4 (28)	34,0
2014	180	51	31,3	44,4	32,5
2015	158	41	35,0	34,7	43,3
2016	109	40	39,8	33,8	55,5
2017	86	38	44,2	—	—
2018	82	38	46,3	—	—

* Розраховано авторами.

** До 2014 р. розраховано на базі активів БІК і загальних активів усіх банків на ринку; після 2014 р. – на базі активів банків іноземних банківських груп і загальних активів усіх банків. У дужках наведено дані для БІК з більшою ніж 50% часткою іноземного капіталу – за даними сайту Глобального фінансового розвитку: Global Financial Development Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.the-globaleconomy.com/Ukraine/Foreign_bank_assets/.

Аналіз виявив поступове зростання впливу іноземних гравців: до 2004 р. ринок був закритим, а далі – переважно оптимально відкритим. В останні роки банківський сектор України відповідав стану “відкритий і залежний” (“жовта” попереджувальна зона, коли вплив іноземних постачальників послуг є приблизно рівним впливу національних постачальників послуг), а з 2016 р. поступово переходить до “відкритого та дуже залежного” (“біла” небезпечна зона, коли з’являється істотна залежність від іноземних гравців та екзогенних факторів).

Дані таблиці 8 свідчать, що показник перевищив 40%, затверджене значення у відповідному наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України *, отже, він потребує уваги з боку уповноважених органів.

Серед потужних і популярних БІК для українського населення можна назвати “Райффайзен Банк Аваль” (Австрія), “УкрСиббанк” та “Креді Агріколь Банк” (Франція), “Правекс-Банк” (Італія), “ПроКредит Банк” (Німеччина), “Кредо-

* Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

банк” (Польща), “Сітібанк Україна” (США), “ОТП Банк” (Угорщина), “ІНГ Банк Україна” (Нідерланди), “Укрсоцбанк” та “Альфа-Банк” (Росія) *.

Порівнюємо ступінь відкритості українського ринку банківських послуг з відповідними даними ринків банківських послуг країн світу (табл. 9). У середньому в країнах євросони показник відкритості φ_A ринків банківських послуг становить близько 20%: у більшості випадків показник відкритості країн з розвинутою економікою є меншим за показник відкритості країн з перехідною економікою.

Таблиця 9

Ступінь відкритості ринків банківських послуг в окремих країнах світу * (%)

Країни	φ_N	φ_A
з розвинутою економікою		
Німеччина	24,5	11,1 (13)
Велика Британія	50,4	45,2 **
Франція	23,6	12,9
Італія	13,6	17,4
Іспанія	13,5	11,6
Канада	63,5	(3)
Австралія	48,6	(2)
з перехідною економікою		
Туреччина	40,4	29,1
Україна	44,2	33,8
Польща	10,8	(75)
Узбекистан	40,7	(6)
Румунія	86,5	91
Казахстан	53,3	(13)

* Розраховано авторами згідно з даними уповноважених органів країн для 2016 і 2017 р.

** Дані Федерації Європейських банків (European Banking Federation) для 2016 р. United Kingdom's banking sector: Facts & Figures. European Banking Federation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ebf.eu/europeanbankingsummit/united-kingdom/>.

Примітка: у дужках наведено дані для БІК з більшою ніж 50% часткою іноземного капіталу; Ukraine: Foreign bank assets [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/Foreign_bank_assets/.

Дані таблиці 9 підтверджують, що Україна, як і більшість країн з перехідною економікою, має високий неоптимальний індекс відкритості ринку банківських послуг. Показовими є ринки країн – лідерів ЄС (Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії), які мають переважно оптимальний показник відкритості (зелена зона – $10\% < \varphi \leq 35\%$). Це означає, що ступінь проникнення БІК на національний ринок банківських послуг уже достатньо високий, і немає потреби в додатковому залученні іноземних гравців.

Місткість і важливість послуг

В останні роки спостерігається негативна динаміка, яка проявляється у поступовому зменшенні впливу банківського сектору на формування ВВП країни за всіма показниками (табл. 10).

* Рейтинг самых надежных банков Украины в 2017 году // Интернет-журнал “Фориншурер”. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forinsurer.com/rating-banks>.

Таблиця 10

Динаміка рівня місткості банківських послуг в Україні *

(%)

Показники	Роки										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
η_A	62,5	83,2	97,6	95,6	87,0	81,0	80,0	87,8	84,0	63,3	52,8
η_K	45,12	59,67	78,25	79,52	69,33	62,50	49,29	54,93	55,76	50,81	47,9
η_D	7,6	9,4	12,9	15,7	12,6	11,0	10,7	11,6	13,4	10,1	8,0

* Розраховано авторами за даними Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

Аналіз даних таблиці 10 свідчить про великі частки активів банків (η_A), відчутний вплив на ВВП кредитних операцій (η_K), невеликий вплив на формування ВВП доходів (η_D): середнє значення η_D за останні 10 років є близьким до 11,2%, а у 2017 р. η_D дорівнював 8%. Таким чином, ступінь впливу банківського сектору України коливається навколо нижньої межі впливовості.

Для порівняння з іншими країнами доцільно навести місткість ринків банківських послуг країн світу (табл. 11). Вихідними даними для розрахунку були значення з таблиці 4. Насамперед заслуговує на увагу те, що середнє значення для всього ринку банківських послуг ЄС частки банківського сектору за активами становить: $\eta_A = 256\%$ ВВП усього ринку єврозони. У більшості випадків для країн з розвинутою економікою показник η_A є більшим за 200%, а показник η_K – за 100%. Для країн з перехідною економікою місткість банківських послуг є майже втричі меншою.

Таблиця 11

Місткість банківських послуг в окремих країнах світу *

(%)

Країни з розвинутою економікою	η_A	η_K	Країни з перехідною економікою	η_A	η_K
Німеччина	265,1	155,8	Туреччина	90,5	67,1
Велика Британія	427,0	198,0	Польща	104,7	70,5
Франція	397,1	217,6	Румунія	58,8	39,7
Італія	254,2	157,4	Узбекистан	40,4	21,9
Іспанія	275,7	163,9	Казахстан	59,6	35,2
Канада	189,3	123,4	Україна	52,8	47,9
Австралія	249,1	143,0			

* Розраховано авторами згідно з даними уповноважених органів країн для 2016 і 2017 р.

Рівень місткості банківських послуг в Україні відповідає середнім значенням країн з перехідною економікою і майже вдвічі менший від відповідного в Польщі.

Щільність банківських послуг

Динаміку показників щільності банківських послуг (α , γ) розкрито в таблиці 12. Чим більшими є значення цих показників, тим більш розвинутим є ринок банківських послуг.

Аналіз виявив коливання обсягів кредитів (K_p), водночас середній дохід одного банку (α) щороку зростав і у 2017 р. дорівнював 222,1 млн. грн. за рік. Вартість кредиту на душу населення (γ) у 2017 р. порівняно з 2007 р. зросла в націо-

нальній валюті майже у 2,6 раза і становила близько 26930 грн. Водночас, якщо перевести показники у долари, згідно з валютним курсом, і дослідити часову еволюцію, то проявиться спадна динаміка.

Таблиця 12

Щільність банківських послуг на ринку України *

Показники	Р о к и										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кр (млрд. грн.)	485,5	792,2	747,3	754,0	825,3	815,3	911,4	1006,9	965,1	1005,9	1142,2
α (млн. грн.)	246	302	673	799	782	816	860	938	1330	1828	2221
γ (тис. грн.)	10,42	17,07	16,21	16,39	18,02	17,88	20,03	22,18	22,48	23,52	26,93

* Розраховано авторами за даними Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>; Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року та середня чисельність у 2016 році / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html.

Порівнюємо отримані значення з відповідними показниками для інших країн (табл. 13). Цифри свідчать, що послугами банків в Україні користуються набагато менше, ніж у розвинутих країнах. За даними 2017 р.: дохід одного українського банку $\alpha = 85,4$ млн. дол., кредит на душу населення $\gamma = 1036$ дол. У розвинутих країнах кредит на 1 особу становить 50000 дол. Показники щільності банківських послуг в Україні не можна назвати високими навіть порівняно з країнами з перехідною економікою: населення і підприємці беруть набагато менші кредити.

Таблиця 13

Щільність банківських послуг в окремих країнах світу *

(дол.)

Країни з розвинутою економікою	γ	Країни з перехідною економікою	γ
Німеччина	66413,2	Туреччина	6958,5
Велика Британія	79030,4	Польща	8540,4
Франція	82163,0	Румунія	3895,1
Італія	48589,0	Узбекистан	471,6
Іспанія	44057,6	Казахстан	2633,0
Канада	51492,6	Україна	1036,3

* Розраховано авторами за даними уповноважених органів країн для 2017 р.

Найближчий євrorинок Польщі має восьмиразову перевагу щодо надання кредитів населенню, ринок банківських послуг Казахстану – дворазову.

Бар'єри входження на ринок і виходу з нього

По-перше, в Україні для того, щоб розпочати банківську діяльність, потрібно отримати 25 різних документів, у тому числі банківську ліцензію. По-друге, існує потреба в капіталі для початкових витрат і забезпечення Базельських вимог до капіталу банку. По-третє, діють нерівні конкурентні умови для приватних і державних банків унаслідок підтримки деяких банків державою. По-четверте, низька платоспроможність населення України та обмежене коло потенціальних клієнтів

теж є перешкодами для успішної роботи новоствореного банку. Слід також додати наявні проблеми із стягненням заставленого майна у випадках невиконання позичальником зобов'язань перед банком. Наведені аспекти істотно обмежують появу нових гравців на ринку банківських послуг, масштабування бізнесу та подальшу експансію діяльності українських банків на ринки інших країн.

Згідно з експертною думкою, повернення інвестицій у відкриття філії оцінюється у три роки, а створення комерційного банку в Україні можливе не менш як за п'ять років [18]. Це характеризує український ринок банківських послуг як такий, що має високі бар'єри входження за часовим критерієм.

У цілому наявність бар'єрів на ринку банківських послуг відповідає загальносвітовій практиці, яка виключає ідеальну конкуренцію.

Межі капіталізації

Розрахуємо межу капіталізації банків $\eta_{\max}$ та концентрацію CR_1 у розрізі країн світу і порівняємо з отриманими даними для українського ринку банківських послуг (табл. 14).

Таблиця 14

Верхня межа капіталізації банків в окремих країнах світу *

(%)

Країни	$\eta_{\max}$	CR_1
з розвинутою економікою		
Німеччина (Deutsche Bank)	74,7	28,1
Велика Британія (HSBC Holding)	90,1	21,1
Франція (BNP Paribas)	88,9	22,4
Італія (UniCredit Group)	56,5	22,2
Іспанія (Grupo Banko Santander)	115,4	42,5
Канада (Royal Bank of Canada)	55,5	29,3
Австралія (Commonwealth Bank)	61,3	37,4
з перехідною економікою		
Туреччина (Akbank)	8,7	9,7
Польща (PKO Bank Polski)	17,3	16,5
Узбекистан (Національний банк зовнішньоекономічної діяльності)	9,3	25,5
Румунія (Banca Comerciala Romana)	8,4	14,3
Казахстан (Народний банк Казахстану)	10,9	18,3
Україна (КБ "ПриватБанк")	10,2	19,4

* Розраховано авторами за даними уповноважених органів країн для 2017 р.

Дані таблиці 14 свідчать, що в країнах з розвинутою економікою показник $\eta_{\max}$ є високим (для наведеного переліку середнє значення становить 77,5%), а в країнах з перехідною економікою – низьким (для наведеного переліку середнє значення дорівнює 10,8%). Подібна ситуація спостерігається і для показника концентрації. Дещо завищеними є значення CR_1 для Іспанії, Австралії та Узбекистану, що говорить про прояви монополізації на цих ринках банківських послуг.

При порівнянні значень CR_1 і $\eta_{\max}$ спостерігається, що у більшості випадків у країнах з розвинутою економікою виконується умова $CR_1 < \eta_{\max}$, а в країнах з перехідною економікою – навпаки, $CR_1 \geq \eta_{\max}$. Це фактично означає високий рівень конкуренції в перших країнах (наявність кількох великих гравців) і високі ризики монополізації ринків у других.

Нині найбільший в Україні комерційний банк, “ПриватБанк”, після націоналізації має активи на рівні 10,2% ВВП (наступним є “Ощадбанк” 10% ВВП). Отже, межу впливовості банку (яка оцінюється на рівні 10% ВВП) досягнуто, а верхньої межі капіталізації – ні. Сьогодні верхньої межі ($\eta_{\max} = 30\%$) можуть досягти чотири банки (сумарні активи найбільших чотирьох банків), що діють в Україні. Іншими словами, банкрутство одного найбільшого банку буде відчутним для банківського сектору України, однак без істотного збитку для національної економіки України, а одночасне банкрутство чотирьох великих банків уже значно вплине не тільки на банківську систему, але й на економіку країни. Найбільший банк на українському ринку має майже триразовий запас для зростання своїх активів до верхньої межі, а вся банківська система України станом на 2018 р. має приблизно чотириразовий запас розмірів сумарних активів найбільших банків для досягнення верхньої межі капіталізації.

Щодо іншого аспекту пропозиції стосовно концентрації, то надвеликі розміри банків становлять загрозу не тільки для малої країни з перехідною економікою, але й для конкурентоспроможного середовища невеликих і малих банків. У цьому сенсі можна згадати байку І.А. Крилова “Слон і Моська”, коли поведінка гравців-“гігантів” і гравців-“малюків” стає непорівнянною. Виникає ризик не тільки порушення Антимонопольного законодавства України, але й “непомітної” діяльності та, зрештою, зникнення гравця-“малюка”. З цього приводу можна нагадати вислів німецького католицького священика М. Лютера (1483–1546) про ризик “разом з водою вихлюпнути і дитину” (Das Kind mit dem Bade ausschütten). Станом на 2018 р. найбільший комерційний банк, “ПриватБанк”, визначає концентрацію на базі активів $CR_1 = 19,4\%$ на ринку, яка поки що є меншою за рекомендовану межу $CR_1 = 30\%$, однак уже заслуговує на увагу.

Рівень розвитку інноваційних послуг

Проведений нами аналіз виявляє поступове зростання частки інноваційних послуг на українському ринку банківських послуг (табл. 15). Частка обсягів безготівкових розрахунків щороку зростає і нині сягає $\Omega_{\text{гроші}} = 39,3\%$ загального обсягу операцій з використанням карток, що відповідає збільшенню обсягів за останнє десятиліття у 8,5 рази і темпу змін на рівні 10% щороку.

Таблиця 15

Динаміка показників використання цифрових технологій на ринку банківських послуг України *

Роки	$\Omega_{\text{готівка}}$ (% обсягу всіх операцій)	$\Omega_{\text{дистанція}}$ (% обсягу безготівкових операцій за картками)	$\Omega_{\text{смартфон}}$ (% загальної кількості населення)	$\Omega_{\text{картки}}$ (кількість шт. на 1 особу працездатного віку)	$\Omega_{\text{термінал}}$ (кількість шт. на 1 млн. населення працездатного віку)
2007	4,6	–	–	1,41	1 : 274 (3655)
2008	5,2	–	–	1,44	1 : 217 (4612)
2009	6,5	–	–	1,42	1 : 237 (4211)
2010	8,2	–	5,4	1,49	1 : 225 (4443)

Закінчення таблиці

2011	8,1	—	6,8	1,83	1 : 200 (4995)
2012	12,4	28,3	9	2,25	1 : 156 (6419)
2013	17,4	30,6	13	2,26	1 : 120 (8317)
2014	23,6	44,3	24	2,42	1 : 121 (8236)
2015	31,2	52,8	26	2,05	1 : 127 (7856)
2016	35,5	60,5	33	1,99	1 : 114 (8755)
2017	39,3	38,8	45	2,08	1 : 100 (10024)

* Розраховано авторами за звітними даними НБУ та іншими аналітичними матеріалами.

Примітка: у дужках – кількість банкоматів і POS-терміналів (шт.) на 1 млн. населення працездатного віку.

Достовірні дані по роках щодо кількості осіб, які користуються інтернет-банкінгом ($\Omega_{\text{банкінг}}$), для 2011 р. були на рівні 1,3%, а для 2016 р. – близько 12%.

Згідно з даними НБУ, показник $\Omega_{\text{дистанція}}$ стосовно обсягу банківських операцій, здійснених у мережі Інтернет дистанційно, демонструє коливання значень у межах від 30 до 60%. У 2017 р. він становив 38,8%; тобто майже 1/3 обсягу всіх безготівкових розрахунків у країні здійснювалася дистанційно.

Станом на 2017 р. близько 75% українських банків запровадили інтернет-банкінг, а 1/3 банків – мобільний банкінг. У цілому кількість користувачів Інтернету в Україні у 2016 р. досягла 43,4% населення країни, у 2017 р. – 64,8%. Міжнародний досвід говорить, що масове користування онлайн-банкінгом починається, коли кількість користувачів Інтернету перевищує 60–65% населення. Таким чином, саме сьогодні відбувається перехід з пасивної в активну фазу використання онлайн-банкінгу, починається українська “банківська цифрова революція”. Серед найбільш активних банків, що реалізують онлайн-сервіси інтернет-банкінгу, можна виокремити ПАТ КБ “ПриватБанк”, АТ “Райффайзен Банк Аваль”, АТ “УкрСиббанк”, АТ “Ощадбанк”, АТ “ВТБ Банк”, ПАТ “ПУМБ”, ПАТ “Укрсоцбанк”, АТ “Укрексімбанк”, ПАТ “Альфа-Банк”.

Дані таблиці 15 дають змогу резюмувати, що кількість і обсяги використання мобільного банкінгу щороку зростають, оскільки збільшується кількість власників смартфонів – 45% населення (у 2010 р. – 5,4%).

Дані свідчать, що після 2011 р. середня кількість платіжних карток на одну дорослу особу майже не змінювалась: $\Omega_{\text{картки}} = 2$. За даними НБУ, станом на 2017 р. за кількістю платіжних карток лідерами ринку були ПАТ КБ “ПриватБанк” (54% усіх карток), АТ “Ощадбанк” (16,7% усіх карток) і АТ “Райффайзен Банк Аваль” (6,6% усіх карток). За кількістю платіжних карток і встановлених пристроїв для їх обслуговування в регіональному розрізі найвищі показники продемонстрували Київ (14%), Дніпропетровська (12,9%) та Харківська (7,4%) області.

Показник щільності ($\Omega_{\text{термінал}} = 1 : 100$) для 2017 р. виявив, що на 100 осіб працездатного віку припадав один банкомат чи термінал обслуговування, а відношення кількості банкоматів і платіжних терміналів до чисельності населення України становило близько 10 тис. шт. на 1 млн. дорослого населення. За останні 10 років цей показник покращено втричі.

Порівняємо одержані результати для національного ринку банківських послуг з відповідними даними ринків банківських послуг інших країн світу (табл. 16).

Частка обсягів безготівкових розрахунків порівняно з іншими країнами є невисокою і відповідає середнім значенням показника $\Omega_{\text{готівка}}$. Слід зауважити, що в деяких країнах Єврозони населення надає перевагу готівковим розрахункам. Наприклад, у Німеччині населення намагається не використовувати кредитну картку, оскільки вона містить слово “кредит” (credit), а слово “заборгованість” (schuld) має також значення “провина”.

Таблиця 16

Показники використання цифрових технологій ринків банківських послуг в окремих країнах світу *

Країни	$\Omega_{\text{готівка}}$ (% обсягу операцій)	$\Omega_{\text{банкінг}}$ (% населення)	$\Omega_{\text{смартфон}}$ (% населення)	$\Omega_{\text{картки}}$ (кількість шт. на 1 особу)	$\Omega_{\text{термінал}}$ (на 1 особу або на 1 млн. населення)
з розвинутою економікою					
Німеччина	52	24	71,0	1,31	1 : 74 (13366)
Велика Британія	59	62	70,8	2,68	1 : 30 (33761)
Франція	62	58	67,8	1,24	1 : 42 (23660)
Італія	18	40	65,8	1,33	1 : 26 (37838)
Іспанія	28	43	69,5	1,61	1 : 30 (33727)
Канада	57	68	75,8	2,21	1 : 25 (40779)
Австралія	81	51	69,2	2,85	1 : 25 (40693)
з перехідною економікою					
Туреччина	59	40	65,1	2,21	1 : 44 (27400)
Румунія	17	7	60,6	0,86	1 : 93 (10727)
Польща	35	40	66,5	0,95	1 : 70 (14345)
Україна	39	12	45,0	1,41	1 : 840 (6811)
Узбекистан	43	13	50,0	0,62	1 : 135 (7690)
Казахстан	26	42	43,5	1,12	1 : 117 (8572)

* Розраховано авторами для 2016–2017 рр. за звітними даними центральних банків країн, статистичними даними Єврокомісії та іншими аналітичними матеріалами.

Примітка: у дужках – кількість банкоматів і POS-терміналів (шт.) на 1 млн. населення працездатного віку.

В Україні порівняно низьким є процент осіб, які користуються інтернет- і мобільним банкінгом: $\Omega_{\text{банкінг}} = 12\%$. Лідерами за цим показником є такі країни, як Канада ($\Omega_{\text{банкінг}} = 68\%$) і Велика Британія ($\Omega_{\text{банкінг}} = 62\%$). Високі значення демонструють ринки країн з перехідною економікою: Казахстан, Туреччина і Польща. У цьому сенсі українським банкам доцільно об'єднати зусилля разом з провідними фінтех-компаніями (в Україні таких близько 80), що переважно надають зручні послуги трансакційного характеру.

Частка власників смартфонів у країнах з розвинутою економікою порівняно з відповідним показником в Україні є значно вищою ($\Omega_{\text{смартфон}} = 70\%$). Це не просто перевага ринку, але й необхідна умова для розвитку сучасного мобільного банкінгу. З цих позицій можна порадити банкам співпрацю з провідними продавцями смартфонів для реалізації спільних проектів, які становили б інтерес для споживача.

Значно кращою є ситуація за кількістю платіжних карток на одну особу ($\Omega_{\text{картки}}$). Національний ринок має задовільний рівень технічних можливостей банків.

Україна навіть випереджає деякі сусідні країни єврозони. Водночас країни з розвинутою економікою мають цей показник на рівні 2 і більше, тому цей напрям можна покращити в майбутньому.

За рівнем розвитку цифрової інфраструктури для прийому безготівкових платежів національний ринок у два рази відстає від сусідніх країн єврозони. Нині український ринок банківських послуг має в середньому 7 тис. POS-терміналів і банкоматів на 1 млн. населення, а Польща і Німеччина – 14 тис., Канада – 41 тис. Фактично один такий пристрій в Україні припадає на 840 осіб, що є майже в 10 разів меншим за відповідний показник для країн єврозони з перехідною економікою. НБУ ставить за пріоритет у найближчій перспективі збільшити цей показник до 11 тис. на 1 млн. населення. Водночас у зв'язку з бурхливим розвитком дистанційного цифрового обслуговування клієнтів у країнах єврозони в останні роки спостерігається тенденція до зменшення кількості банкоматів.

Висновки

Ми запропонували методологію оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг України з позицій оцінки переваг сукупності показників ринку над загальною кількістю показників інших секторів вітчизняної економіки, ринків і банків інших країн світу. Наголошено на введенні обмежень щодо верхньої межі капіталізації банків на базі активів на рівні до 30% ВВП України та 30% концентрації за умов, що індекс Герфіндаля – Гіршмана є меншим за 2000.

Отримано результати комплексного оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг України в частині фактора масштабу:

1) на світовому рівні та в межах єврозони за обсягами активів і доходів український ринок банківських послуг посідає останні сходинки, має невеликі масштаби і не впливову капіталізацію, що відповідає малому масштабу; для наближення до рівня Польщі (і Туреччини) активи банків необхідно збільшити не менш як у 10 разів, а до рівня Німеччини – майже у 180 разів;

2) порівняно з країнами ЄС із розвинутою і перехідною економікою щільність відділень банків в Україні є середньою, щільність банків і кількість банківських відділень на 100 тис. дорослого населення відповідають показникам у країнах ЄС; у країнах з більшою кількістю банків показники ринку є значно кращими;

3) існує неоднорідність і диспропорційність ринку банківських послуг усередині країни: найбільша щільність підрозділів банків – у Києві (на 2630 осіб припадає один підрозділ банку) та в Одеській області; найнижчий рівень розвитку банківського сектору – в Луганській, Донецькій, Тернопільській, Хмельницькій і Житомирській областях;

4) банківський сектор України відповідає стану “відкритий і залежний” з приблизно рівними впливами національних та іноземних постачальників послуг і має тенденцію переходу до “відкритого та дуже залежного” з істотною залежністю від іноземних гравців; рівень проникнення БІК на національний ринок банківських послуг уже достатньо високий, тому немає потреби в додатковому залученні іноземних гравців;

5) країни – лідери єврозони мають переважно оптимальний показник відкритості за активами (зелена зона – в межах 10–35%);

6) ступінь впливу банківського сектору України на формування ВВП коливається навколо нижньої межі на рівні 10% з тенденцією до його зменшення;

7) частка активів банківського сектору країн ЄС становить 256% ВВП усього ринку єврозони; для країн з перехідною економікою місткість банківських послуг за активами є у 3–5 разів меншою;

8) традиційними послугами банків в Україні користуються набагато менше, ніж у розвинутих країнах;

9) наявність бар'єрів входження на ринок банківських послуг відповідає загальносвітовій практиці, яка виключає ідеальну конкуренцію: ринок має високі бар'єри входження, пов'язані з тривалим поверненням вкладень на створення комерційного банку, складним документообігом, виконанням Базельських вимог до капіталу, нерівними умовами конкуренції для приватних і державних банків, що обмежує експансію банків;

10) найбільший комерційний банк “ПриватБанк” має активи на рівні 10,2% ВВП, його банкрутство буде відчутним для банківського сектору України, банк має триразовий запас для зростання своїх активів до верхньої межі 30% ВВП;

11) при банкрутстві одного банку немає потенціальної загрози руйнування фінансової системи України, “ПриватБанк” формує концентрацію на базі активів на ринку: $CR_1 = 19,4\%$, яка є меншою за рекомендоване обмеження у 30%;

12) банківська система України має приблизно чотириразовий запас розмірів активів для досягнення верхньої межі капіталізації, одночасне банкрутство чотирьох великих банків уже істотно вплине не тільки на банківську систему, але й на економіку країни;

13) ступінь використання банками фінансових цифрових технологій залишається невисоким, однак щороку зростає: частка обсягів безготівкових розрахунків сягає 39,3% загального обсягу операцій з використанням карток і має темп змін на рівні 10%;

14) національний ринок характеризується задовільним рівнем технічних можливостей банків, дані свідчать про формування умов для початку “банківської цифрової революції”: кількість користувачів Інтернету і власників смартфонів становить, відповідно, 64,8 і 45% населення; кількість платіжних карток на одну дорослу особу дорівнює 2;

15) частка власників смартфонів у країнах з розвинутою економікою, де успішно розвивається інтернет- і мобільний банкінг, є значно кращою з відповідним показником близько 70% населення;

16) щільність POS-терміналів і банкоматів в Україні є невисокою – 7 тис. на 1 млн. населення, у Польщі та Німеччині – 14 тис., у Канаді – 41 тис. Водночас у зв'язку з бурхливим розвитком дистанційного цифрового обслуговування клієнтів у країнах єврозони в останні роки спостерігається тенденція до зменшення кількості банкоматів;

17) кількість користувачів інтернет- і мобільного банкінгу в Україні становить близько 12%; високі значення відповідного показника демонструють Канада, Велика Британія, Казахстан, Туреччина і Польща. Українським банкам доцільно об'єднати зусилля разом з провідними фінтех-компаніями.

Подальші дослідження слід спрямувати на розкриття другого блоку наведеної методології оцінювання конкурентоспроможності ринку шляхом визначення параметрів конкуренції банків на ринку банківських послуг. Крім того, доцільно виявити закономірності й тенденції на ринку банківських послуг України за допомогою кореляційно-регресійного аналізу і відповідних гіпотез щодо ефективності діяльності комерційних банків.

Список використаної літератури

18. Павличенко Р. Третий банк регистрировать всегда быстрее, чем первый [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/business/1341758-rostislav-pavlichenko-tretij-bank-registrirovat-vsegda-bystree-chem-pervyj>.

References

18. Pavlichenko R. *Tretii bank registrirovat' vsegda bystree, chem pervyi* [The third bank is always faster to register than the first one], available at: <http://forbes.net.ua/business/1341758-rostislav-pavlichenko-tretij-bank-registrirovat-vsegda-bystree-chem-pervyj> [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 24 травня 2018 р.
і була оновлена 13 березня 2019 р.
The article was received by the Editorial staff on May 24, 2018
and was updated on March 13, 2019.*
